

Baxtiyar SATTAROV,
University of Business and Science professori v.b
E-mail: b.sattarov@gmail.com

NamMQI professori M.Ismoilov taqrizi asosida

UNIVERSAL TA'LIM FAOLIYATLARI TUSHUNCHASI VA ULARNING TURLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada universal ta'limiy faoliyatlari tushunchasi, uning mohiyati, ta'lim sohasiga kirib kelishi, turlari, universal ta'limiy faoliyatlari nazariyasining asoschilari haqida pedagogik fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Faoliyat, universal ta'limiy faoliyat, kommunikativ, kognitiv, regulativ, shaxsiy universal ta'limiy faoliyatlar.

ПОНЯТИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ И ИХ ВИДЫ

Аннотация

В статье раскрывается понятие универсальных учебных действий, его сущность, введение в сферу образования, его виды, а также педагогические идеи основоположников теории универсальных учебных действий.

Ключевые слова: Действие, универсальные учебные действия, коммуникативные, познавательные, регулятивные, личностные универсальные учебные действия.

THE CONCEPT OF UNIVERSAL EDUCATIONAL ACTIVITIES AND THEIR TYPES

Annotation

This article describes the concept of universal educational activities, its essence, its introduction into the field of education, its types, and pedagogical ideas about the founders of the theory of universal educational activities.

Key words: Activity, universal educational activity, communicative, cognitive, regulatory, personal universal educational activities.

Kirish. Mamlakatimizning ertangi kuni va kelajagi uning gullab-yashnashi hamda rivojlanishi asosan o'sib kelayotgan yosh avlodning sog'lom, har tomonlama yetuk va barkamol insonlar bo'lib voyaga yetishiga bevosita bog'liqdir. Bu esa vatanimiz kelajagi bo'lgan farzandlarimizning jismoniy, aqliy, ruhiy va ma'naviy kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratishni taqozo qiladi. Bu ishlarni amalga oshirishda mustaqillikning dastlabki yillarida qabul qilingan ta'lim va tarbiyaga oid bo'lgan bir qator Qonun, Farmon hamda Qarorlar katta ahamiyatga egadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot obyekti sifatida universal ta'lim faoliyatlari da va ularning turlari universal ta'limiy faoliyatlarini shakllantirish, rivojlantirish jarayonini belgilab oldik. Tadqiqot maqsadiga erishish va qo'yilgan muammolarni hal qilish uchun uning mavzusiga mos keladigan bir-birini to'ldiradigan ilmiy usullar: ilmiy, uslubiy va pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, sotsiologik usullar to'plami qo'llanildi.

Zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifasi – bu o'rganish jarayonini, “shaxsning qobiliyatini rivojlantiradigan universal ta'lim faoliyatlari to'plamini shakllantirish”[1]. O'quvchilar tomonidan alohida fanlar bo'yicha aniq bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish emas, balki yangi ijtimoiy tajribani ongli va faol o'zlashtirish orqali o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi takomillashtirishdir.

“UTF” tushunchasining paydo bo'lishi ta'lim paradigmasining o'zgarishi bilan bog'liq. Bilim, ko'nikma va malakalarning o'zini o'zlashtirish maqsadidan o'quvchi shaxsini rivojlantirish maqsadiga o'tish bilan bog'liq. Bunda o'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchining individual o'ziga xosligini, ijtimoiy kompetensiyasini, bag'rikengligini, mustaqil ravishda yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish qobiliyatini ta'minlaydigan faoliyatlar usullari to'plami tushuniladi.

Boshlang'ich ta'lim – o'qitish tizimining asosiy bo'g'ini bo'lib, ta'limning keyingi bosqichlaridagi o'qitish va tarbiyalash samaradorligi bu davrning muvaffaqiyatiga bog'liq, shuning uchun “boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilish alohida ahamiyat kasb etadi, shu jihatdan barcha o'quvchilarga bepul ta'lim olish xuquqi berilgan”[2]. Boshlang'ich ta'limda faoliyat jarayoni samaradorligini oshirish uchun bir qator dolzarb masalalarga innovatsion yechimlar kerak. Shunday yechimlardan

biro' qovchilarda UTFni shakllantirish samaradorligini oshirish, ularga mustaqil ta'lim olish, o'quv maqsadlarini belgilash, ularni amalga oshirish yo'nalishlarini ishlab chiqish, o'z yutuqlarini baholash va nazorat qilish, o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatlarini ta'minlashdir.

Ta'lim faoliyatining bir xil darajada muhim vazifasi ta'lim konsepsiyasidir. Ushbu konsepsiyani bir qancha olimlar: V.V.Davydov, I.I.Ilyasov, S.L.Rubinshteyn, D.B.Elkonin kabilar o'zlarining tadqiqot ishlarida ko'rib chiqdilar. Bu olimlarning ishlaridan ma'lum bo'ladiki, o'quv vazifasining asosiy xususiyati shundaki, uni hal qilish uchun o'quvchilar muayyan masalalar sinfini hal qilishning umumiy usulini topishlari kerak. Shunga ko'ra, maktab o'quvchilarining ta'lim muammolarini hal qilish jarayonida o'quv faoliyatining shakllanishi sodir bo'ladi. O'quv vazifasi - o'quv faoliyatining asosiy birligi. Bu yerda yangi usul - vazifa, ya'ni, masalalar tizimini yechish orqali erishiladigan o'quv materialini o'zlashtirish usuli. “Universal ta'lim faoliyati” tushunchasini ko'rib chiqamiz. Yuqorida keltirilgan ta'riflardan shuni tushunish mumkinki, harakatlar ta'lim deb ataladi, chunki ular ta'lim faoliyati birliklari hisoblanadi. “Universal” atamasi turli mavzular uchun ularning umumiy xususiyatini anglatadi, bu holda bu belgi meta-mavzu sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Agar biz keng ma'noda “universal ta'lim faoliyati” atamasini qismalarga ajratadigan bo'lsak, unda mualliflarning fikriga ko'ra, u o'rganish qobiliyatini, “subyektning faol, eng muhimi, o'z-o'zini takomillashtirish va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini anglatadi. Yangi ijtimoiy tajribani ongli ravishda o'zlashtirish - psixologik ma'noda, ya'ni tor ma'noda bu atama yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirish, ko'nikmalarni shakllantirish, shu jumladan, ushbu jarayonni tashkil etishni ta'minlovchi o'quvchilarning harakatlari (jumladan, tegishli ta'lim ko'nikmalari) majmui sifatida ta'riflanishi mumkin” [Asmolov 2007: 151]. I.A.Zimnya fikriga ko'ra umumjahon ta'lim faoliyatining juda keng tasnifi o'qitishda, birinchi navbatda, maqsadni belgilash, dasturlash, rejalashtirish, harakatlarni bajarish, nazorat qilish kabi harakatlar, shu jumladan. o'z-o'zini nazorat qilish, baholash, o'z-o'zini hurmat kabilarni o'z ichiga oladi. Keyinchalik I.A. Zimnya, o'quvchining aqliy faoliyati bilan bog'liqligi asosida pertseptiv, mnemonik va aqliy harakatlarni ya'ni intellektuallikni aniqlaydi. Muallif bilim olish va ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonini

ta'minlaydigan 25 ta kognitiv universal ta'lim faoliyatiga to'xtalib o'tadi. Harakatlar, o'z navbatida, kichikroq operatsiyalarga bo'linadi: sintez, taqqoslash, tahlil, umumlashtirish, tasniflash va hokazo. Ta'lim harakatlarining ahamiyatini o'rganish va tahlil qilishda, fikrlash har doim nazorat va baholash bilan birga bo'lishi kerak bo'lgan ongli jarayon ekanligini ta'kidlamaslik mumkin emas.

Natijalar va muhokama. Shu o'rinda UTF o'zi nima? bu konsepsiyaning nazariy-uslubiy asosi nima? – degan o'rinli savol tug'iladi. UTF zamonaviy maktab ta'limida qanday o'rinni egallaydi, ular qanday vazifani bajaradi va qanday tasniflanadi? Bu savolga javobni Vikipediya materiallari to'plamidan javob topish mumkin: "UTF – o'rganish qobiliyatining asosiy elementi; o'quvchilarning hayoti davomida kerakli ijtimoiy tajriba yo'nalishi bo'yicha mustaqil ravishda rivojlanish va takomillashtirish imkoniyatini beruvchi harakatlari va o'quv qobiliyatlari to'plami"[3]. A.V.Fedotovanning so'zlariga ko'ra, bu "o'quvchilarning turli fan yo'nalishlari bo'yicha ham, o'quv faoliyatining o'zida ham keng yo'naltirilganlik imkoniyatini ochadigan umumlashtirilgan harakatlar, shu jumladan, o'quvchilar tomonidan uning maqsadli yo'nalishi, qiymat-mazmuni va operatsion xususiyatlaridan xabardor bo'lish"[4].

L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, D.B.Elkonin, P.Ya.Galperin, V.V.Davidov, V.A.Dalinger, A.G.Asmolovlarning ilmiy maktabi qoidalariga asoslangan faoliyat yondashuvi Konsepsiyani ishlab chiqish uchun asos vazifasini bajaradi. Ushbu yondashuvda bilimlarni o'zlashtirish, dunyo tasvirini shakllantirish jarayonining asosiy psixologik shartlari va mexanizmlari, shuningdek, o'quvchilar o'quv faoliyatining umumiy tuzilishi to'liq ochib berilgan. UTFlar D.B.Elkonin va V.V.Davidov tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim nazariyasining asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Maktab o'quv jarayonida UTFlar umumta'limning tegishli darajasidagi (boshlang'ich, asosiy, o'rta (to'liq)) asosiy o'quv dasturini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishining shaxsiy va metapredmet natijalari sifatida ishlaydi. "UTFlar Rossiya Federatsiyasida ikkinchi avlod davlat ta'lim standartlarida belgilangan va 2009-yildan beri maktablarning ta'lim faoliyatiga kiritilgan"[5]. Boshlang'ich, o'rta va yuqori sinflarda UTFlarni shakllantirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, maqsadlari va o'quv faoliyatining tabiatini o'zgartirish, ustuvorliklarni o'tkazish bilan bog'liq ma'lum farqlar mavjud. UTFlar asosiy umumta'lim dasturini o'zlashtirishning shaxsiy va ortiqcha fan natijalariga taalluqli bo'lganligi sababli, ularni o'zlashtirish faqat ma'lum bir o'quv predmetiga oid bo'lishi mumkin emas, balki ma'lum bir mavzuga tegishli bo'lishi mumkin.

Natijalar va muhokama. Ta'limning barcha bosqichlarida UTFlarni shakllantirishning eng muhim va ajralmas shartlaridan biri o'quvchilar tomonidan universal ta'lim faoliyatini shakllantirishda uzluksizlikni ta'minlashdir. Shu maqsadda UTFlarni shakllantirish dasturining har bir bosqichi har bir maktabda mavjudligini ta'minlaydi.

Universal ta'lim faoliyatining quyidagi turlarga ajratiladi:

1. Shaxsiy UTF "o'quvchilar qadr-qimmatini (harakat va hodisalarni qabul qilingan axloqiy tamoyillar bilan bog'lash qobiliyati, axloqiy me'yorlarni bilish va xulq-atvorning axloqiy tomonini ta'kidlash qobiliyati) mustahkamlash va ijtimoiy rollar, shaxslararo munosabatlarga yo'naltirishni ta'minlaydi"[6].

Shaxsiy harakatlar uch turga ajratiladi:

– "shaxsiy, kasbiy, hayotiy o'zini o'zi baholash;

– shakllantirish ma'nosi, ya'ni o'quvchilar tomonidan ta'lim faoliyati maqsadi va uning motivi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatish, boshqacha aytganda, o'rganish natijasi va u amalga oshirilayotgan faoliyatni nimaga undayotgani o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish;

– axloqiy va axloqiy yo'nalish"[7], o'zlashtirilayotgan tarkibni baholash (ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar asosida), bu shaxsiy axloqiy tanlovni ta'minlaydi.

2. Regulyativ UTF o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etishni ta'minlaydi. Bularga quyidagilar kiradi:

– o'quvchilarga ma'lum va o'rganilgan va hali noma'lum bo'lgan narsalarning o'zaro bog'liqligiga asoslanib, o'quv vazifasini belgilash sifatida maqsad qo'yish;

– rejalashtirish – yakuniy natijani hisobga olgan holda oraliq maqsadlarning ketma-ketligini aniqlash;

– harakatlar rejasi va ketma-ketligini tuzish;

– bashorat qilish – natija va bilimlarni o'zlashtirish darajasini, uning vaqtinchalik xususiyatlarini oldindan ko'rish;

– etalondan chetlanish va farqlarni aniqlash maqsadida harakat usuli va uning natijasini berilgan etalon bilan solishtirish shaklida nazorat qilish;

– korreksiya (tuzatish) – standart, amaldagi harakat va uning natijasi o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelganda harakat rejasi va usuliga zarur qo'shimchalar va tuzatishlar kiritish;

– baholash – o'quvchilar tomonidan allaqachon o'rganilgan va hali o'rganilishi kerak bo'lgan narsalarni ajratib ko'rsatish va tushunish, o'zlashtirish sifati va darajasini bilish;

– o'zini o'zi tartibga solish – kuch va energiyani safarbar qilish, ixtiyoriy harakat qilish va to'siqlarni yengib o'tish qobiliyati.

3. Kognitiv (aqliy) UTF "umumta'limiy, aqliy faoliyatlarni, shuningdek, masalani shakllantirish va hal qilish"[8]ni o'z ichiga oladi.

Umumta'lim universal faoliyatlar:

– kognitiv maqsadlarni mustaqil tanlash va shakllantirish; kerakli ma'lumotlarni qidirish va tanlash;

– axborotni izlash usullarini, shu jumladan, komp'yuter vositalari yordamida qo'llash;

– bilimlarni tizimlashtirish;

– og'zaki va yozma shaklda nutqiy bayonotni ifoda eta olish;

– muayyan sharoitlarga qarab muammolarni hal qilishning eng samarali usullarini tanlash;

– harakat usullari va shartlari, jarayon va faoliyat natijalarini nazorat qilish va baholash;

– semantik o'qish – o'qish maqsadini tushunish va maqsadga qarab o'qish turini tanlash; turli janrdagi tinglangan matnlardan kerakli ma'lumotlarni ajrata olish; birlamchi va ikkilamchi axborotni aniqlash; ommaviy axborot vositalari tilini tushunish va adekvat baholash;

– ijodiy va izlanish karakteridagi masalalarni yechishda faoliyat algoritmlarini mustaqil yaratish.

Belgi-ramziy faoliyatlar umumta'lim universal faoliyatlarining maxsus guruhini tashkil qiladi:

– modellashtirish – obyektini modelga aylantirish, bu yerda obyektning muhim xususiyatlari ta'kidlangan; ushbu fan sohasini belgilaydigan umumiy qonuniyatlarni aniqlash maqsadida modelni o'zgartirish.

Muammoni bayon qilish va hal qilish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: muammoni topish, ijodiy va izlanish xarakteridagi muammolarni hal qilish usullarini mustaqil ravishda ishlab chiqish, o'z navbatida, masalani shakllantirish va hal qilish o'quvchilardan quyidagi harakatlarni shakllantirishni talab qiladi:

– "asosiy muammoni ajratib ko'rsatish;

– vazifani shakllantirish;

– o'quv muammosini hal qilish uchun qanday ma'lumotlar kerakligini mustaqil ravishda taxmin qilish;

– turli manbalardan olingan ma'lumotlarni solishtirish va saralash;

– qo'yilgan izlanish yoki ijodiy vazifani hal qilishning turli usullarini mustaqil ravishda taklif qilish"[10].

4. Kommunikativ UTF ijtimoiy kompetensiyani va boshqa odamlarning, aloqa sheriklarining yoki faoliyatning pozitsiyasini hisobga olishni ta'minlaydi; tinglash va dialogga kirishish qobiliyati; "muammolarni guruh muhokamasida ishtirok etish; tengdoshlar guruhiga qo'shilish, tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot hamda hamkorlik" [10]ni o'rnatishni ta'minlaydi.

Xulosa. UTFning butun tarkibini shakllantirishning ma'lum usullaridan foydalangan holda shakllanishi kerak. Kuzatish va tajribalarimizdan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkin, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash uchun albatta, pedagogik muomala, bir xillikdan qochish uchun, turli usul va vositalar, o'quvchilar bilan yaxshi munosabat uchun pedagogik hamkorlik, o'z bilimlariga ishonch uchun ixtisoslikka oid chuqur va yangi bilimlar va albatta pedagogik qobiliyat o'qituvchiga doimo yo'l ko'rsatib turuvchi mayoq vazifasini bajarib turadi. Bu

qobiliyatlarsiz o'qituvchi o'z yo'lidan yurishda turli xildagi qiyinchiliklarga uchrashi, o'ziga ishonchini yo'qotishi va eng asosiysi o'quvchilarni darsga qiziqishlarini yo'qotishi, ularni bilimsizlikka duchor qilishi ham hech gap emas. Shu munosabat bilan UTFning shakllanish darajasini diagnostika qilish masalalari

alohida ahamiyatga ega, chunki diagnostika natijalarini fikr-mulohaza sifatida hisobga olgan holda, o'qituvchi UTFni shakllantirishdagi asosiy muammolarni aniqlay oladi, bu ularga ularning shakllanishi va rivojlanishi jarayonini moslashtirish va uni yanada izchil va mantiqiyashtirishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Асмолов А. Г. Проектирование универсальных учебных действий в школе / Г. В. Бурменская, И. А. Володарская, О. А. Карабанова, С. В. Молчанов, Н. Г. Салмина. – Текст: непосредственный // Национальный психологический журнал. – 2011. – № 1 (5). – С. 104–110.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil 30-aprel
3. Википедия (свободная энциклопедия) // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
4. Abdullayev A.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativligini shakllantirishda universal ta'lim faoliyatlarining o'rni // Ta'lim, fan va innovatsiya Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal 6-son, 2023-yil.
5. Бабина, Н. Ф. Формирование универсальных учебных действий на уроках технологии / Н. Ф. Бабина, В. Р. Бурлуцкая // Перспективы науки и образования. – 2017. – № 4(28). – С. 44-46.
6. Асмолов А.Г. Как будем жить дальше? Социальные эффекты образовательной политики // Лидеры образования. – 2007. - № 6.
7. Андропова, О. С. Формирование универсальных учебных действий в образовательном процессе как средство реализации ФГОС [Электронный ресурс] // О. С. Андропова.
8. Андреева, Н. Д. Проблемы формирования универсальных учебных действий у школьников при обучении биологии / Н. Д. Андреева, Н.В. Малиновская // Мир науки, культуры, образования. 2013. –№ 5(42). –С. 60-65.